

Verbindend verduurzamen

Noelle Aarts

Presentatie op de Conferentie Verbinden Verduurzamen (25-29 mei 2020) van de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur

Ruim 200 jaar geleden, zo rond 1800, ging de Duitse wetenschapper Alexander von Humboldt op ontdekkingsreis in Amerika. Een van zijn belangrijkste bevindingen was dat de natuur, in al haar grootsheid en pracht, een bijzonder ingewikkeld systeem is waarin alles op alles reageert. Een systeem dat zichzelf organiseert als een eindeloos stelsel van wederkerigheden en afhankelijkheden. Een systeem waar ook mensen deel van uitmaken. Humboldt had een scherp oog voor deze samenhangen en hij waarschuwde toen al voor de negatieve invloed van menselijk handelen op de leefomgeving.

Vandaag de dag dringt dat besef goed door in steeds bredere kring. Sinds Humboldt verdwijnen de bossen in een noodtempo, raken fossiele brandstoffen op, nemen insecten dramatisch in aantal af, staat de biodiversiteit onder hoge druk en krijgen we het steeds warmer. Niet alleen vanwege de opwarming van de aarde, maar ook omdat we ons bij dit alles steeds ongemakkelijker voelen. Dat is denk ik wel terecht, want er is behoorlijk wat werk aan de winkel, willen we de samenleving als geheel verduurzamen. Daartoe moeten we, in de woorden van Bruno Latour, die deze week eerder voorbij kwam in een mooie inleiding van Daan Roovers, op zoek naar een nieuwe solidariteit tussen al wat leeft op deze planeet.

Innovatie: een samenspel van hardware, orgware en software

Het is verleidelijk om ervan uit te gaan dat we de problemen in onze leefomgeving (klimaat, biodiversiteit, energie) technologisch kunnen oplossen. Dat dat niet gaat lukken, dat weet intussen iedere technoloog. Volgens de innovatietheorie kan een beoogde verandering pas slagen wanneer er sprake is van een effectieve combinatie van wat we hardware, software en orgware noemen.

Hardware verwijst naar de technologische ingrepen die nodig zijn, zonnepanelen, windmolens, de warmtepomp, ruimtelijke ingrepen in het landschap.

Orgware gaat over de institutionele en organisatorische voorwaarden die een technologische ingreep mogelijk moeten maken. Denk aan de nodige financiële middelen, maar ook aan wet- en regelgeving vanuit verschillende bestuurlijke niveaus: zolang vanuit Brussel een onbegrensd gebruik van pesticiden is toegestaan wordt het lastig om de bijen en de wilde planten terug te krijgen in ons landschap. En zolang we binnen het huidige kapitalistische systeem de waarde van alles blijven uitdrukken in geld, zal de natuur het moeilijk hebben.

Software gaat over meningen, associaties, visies, perspectieven, standpunten van burgers, politici, wetenschappers, ondernemers en andere belanghebbenden: in hoeverre beschouwen zij, vanuit hun standpunt, de huidige situatie als een probleem? En als ze dat al doen, welke maatregelen vinden ze dan effectief, realistisch in de zin van inpasbaar in hun dagelijkse praktijken en rechtvaardig, vergeleken met wat van anderen wordt gevraagd?

Natuurlijk moeten we zoeken naar nieuwe technologieën. Maar de onverschilligheid, de weerstand, het gebrek aan actie en aan politieke wil, die liggen bij de mensen. Uiteindelijk vraagt het verduurzamen van onze samenleving om een verandering van onze relatie met de natuur, onze relatie met elkaar, en die met onszelf. Deze relaties bepalen hoe wij omgaan met onze leefomgeving. In deze relaties gaat het om wederkerigheden en afhankelijkheden, begrippen die reeds centraal stonden in de opvattingen van Humboldt.

Afhankelijkheid van onze leefomgeving

Duidelijk is dat we voor ons voedsel, ons onderkomen en voor ons bestaan volledig afhankelijk van onze fysieke leefomgeving, van de natuur. De biologie leert ons dat ieder organisme leeft in een biotoop. Zonder biotoop geen organisme. Als de biotoop verandert, dan zal het organisme mee moeten veranderen. Doet ze dat niet, dan sterft ze op een goed moment uit. Dat geldt voor alle planten en dieren en dus ook voor ons.

Omgekeerd is de kwaliteit van onze leefomgeving, van onze biotoop, afhankelijk van de manier waarop wij daar zelf mee omgaan. Het wederkerige proces.

Afhankelijk van andere mensen

Daarnaast zijn mensen inherent afhankelijk van andere mensen. Vanaf het moment dat we geboren worden hebben we andere mensen nodig om in leven te blijven, om ons te ontwikkelen en om zin te geven aan ons bestaan.

Ook om problemen zoals klimaatverandering, de afname van biodiversiteit en de verschraving van de natuur het hoofd te bieden zijn we aangewezen op elkaar. En dat leidt voortdurend tot machtsstrijden, gekrakeel, politiek en intermenselijke gedoe, met als gevolg dat actie vaak uit blijft, ook als de urgentie groot is.

Afhankelijk van onszelf

Dit brengt mij bij een derde afhankelijkheid, en wel die van onze eigen mentale gesteldheid, onze impulsen en gevoelens, ons vermogen om te relativiseren, en over onze eigen schaduw heen te stappen, kortom, van onszelf. Een afhankelijkheid die belangrijk genoeg is om wat langer bij stil te staan.

Bijna dagelijks worden we gewaarschuwd voor de zogenoemde algoritmes waarmee bedrijven als Google en Facebook informatie selecteren, al naar gelang onze voorkeuren. Minder druk maken we ons over de algoritmes in ons eigen hoofd. Daarmee bedoel ik dat we zelf ook voortdurend informatie selecteren en vervormen tot een verhaal dat bevestigt wat we al weten, wat we al vinden en vooral wat we doen. Daan Rovers had het over de ruimte in ons hoofd. De ruimte die we zelf dus voortdurend beperken, zonder dat we dat in de gaten hebben.

Daar komt bij dat we het liefste omgaan met OSM, ons soort mensen, mensen die op ons lijken, mensen die hetzelfde vinden als wij en die onze meningen en standpunten dus bevestigen en versterken.

Als we al in gesprek gaan met mensen die er anders over denken, dan laat onderzoek zien dat we daar niet heel goed in zijn. We vinden het niet fijn als mensen het niet met ons eens zijn. Dat voelt

ongemakkelijk, als een afkeuring. In plaats van 'Goh, interessant, ik hoor een nieuw geluid, vertel!' proberen we de ander daarom onmiddellijk naar ons kamp te trekken en te overtuigen van ons eigen gelijk. Daartoe trekken we allerlei strategieën uit de kast.

Het droevige is dat pogingen om mensen te overtuigen alleen maar indruk maken op de mensen die het er toch al mee eens zijn. Mensen die anders denken voelen zich in zo'n gesprek niet gehoord, weggedrukt, vaak zelfs beledigd of beschuldigd, omdat tegelijkertijd voortdurend stigmatisering plaats vindt van de sociale groepen waar zij deel van uitmaken: boeren zijn natuurhaters, industriële rücksichtslose zakenvullers, burgers zijn emotioneel, egoïstisch en onwetend, en politiek en overheden moet je nooit vertrouwen, zo wordt gemakkelijk overeengekomen in de schijnbaar onbeduidende dagelijkse gesprekken die we in onze eigen bubbels met elkaar voeren. Gesprekken waarin meningen, perspectieven en standpunten al gauw onwrikbare waarheden worden die moeten worden verdedigd tegen wat we dan leugens noemen.

En zo dragen gesprekken, onbedoeld, maar daarom niet minder bij aan een toenemende polarisatie die we de laatste tijd in onze samenleving zeer sterk ervaren, ook over kwesties in onze leefomgeving. Er zijn voorbeelden genoeg! (Oostvaardersplassen, de stikstofproblematiek, impasses in de energietransitie en wat dachten we van de wolf).

Afhankelijk zijn voelt niet fijn

Het probleem is dat wij, althans in het Westen, er niet echt op uit zijn om onze plaats in de natuur en die van de natuur in de mensensamenleving te beschouwen vanuit het perspectief van afhankelijkheid. We zijn er te zeer aan gewend geraakt de natuur te domineren en te gebruiken voor ons eigen gewin.

Afhankelijk zijn, dat vinden we niet fijn, het voelt als zwak. Afhankelijkheid maakt kwetsbaar. Op eigen benen staan, je eigen boontjes doppen, zelf doen, dat is het streven. We krijgen het van jongs af aan mee. Maar met onze nadruk op autonomie en zelfredzaamheid verliezen we uit het oog dat afhankelijkheid niet alleen gaat over verslaving, of over eenzijdig machtsmisbruik.

Afhankelijkheid gaat ook over de ene aap die de andere aap vlooit op een plek waar hij zelf niet bij kan, over zorg voor elkaar, over synergie en co-creatie, over samenwerking. Erkenning van wederzijdse afhankelijkheden gaat over nieuwe verbindingen met elkaar en met de natuur.

Voorbij het denken in dualismen

Natuurfilosoof Matthijs Schouten benadrukt dat inderdaad met name in Westerse culturen een groot onderscheid wordt gemaakt tussen mensen, dieren en planten. Sinds de Verlichting domineert bij ons het denken en spreken in elkaar uitsluitende categorieën en in dualismen: natuur versus cultuur, individu versus samenleving. In de meeste niet-westerse culturen vormen juist verbondenheid en voortdurende wisselwerking het uitgangspunt: tussen heden, verleden en toekomst, tussen individu en gemeenschap. Onze relatie tot de ander is een voorwaarde voor de totstandkoming van onszelf. Ik ben omdat wij zijn en omdat wij zijn, ben ik, zo luidt het uitgangspunt van vele niet westerse filosofieën, waaronder dat van de inmiddels populaire Zuid-Afrikaanse Ubuntu filosofie.

Naar een ware dialoog

Het erkennen van afhankelijkheid, het aangaan van de verbinding geldt – niet toevallig - ook als basisvoorwaarde voor de dialoog waar we met zijn allen om roepen als problemen al te ingewikkeld

worden en een gewoon gesprek niet meer voldoet. Anders dan in een discussie of een debat gaat het in een dialoog niet om winnen. Alle deelnemers worden gerespecteerd, ook als ze er anders over denken. In een dialoog gaat het om wat David Bohm noemt 'de kunst van het samen nadenken' waarbij aannames, waarden en normen, belangen en angsten die ten grondslag liggen aan bepaalde standpunten worden geëxploreerd en emoties serieus worden genomen als ultiem communicatiemiddel; onze emoties laten immers zien wat we echt belangrijk vinden.

Laten we iedereen trainen in het voeren van een dialoog, opdat we leren om goede gesprekken te voeren, ook met andersdenkenden. Hier liggen mogelijkheden om de verduurzaming van de samenleving met zijn allen te versnellen, want, in de woorden van antropoloog Paul Bates: *"If you want to change how people think, you should change the way they talk!"*

Tot slot: het goede koesteren

Laten we ook aansluiten bij al het goede dat al gebeurt. Annemieke Nijhof zei het deze week ook al in een van haar reflecties: als het gaat om verduurzamen, dan doen mensen het heus zo slecht nog niet. De toestand in het land is sowieso veel beter dan het nieuws ons wil laten geloven. Denk bijvoorbeeld aan de vele kleine en grote initiatieven van burgers die pogingen doen om met elkaar de relatie met de natuur te herstellen. Laten we die initiatieven koesteren, stimuleren, faciliteren en met elkaar verbinden tot een nieuw geheel, een nieuwe leefomgeving waarin wij, mensen, vanzelfsprekend zijn opgenomen.

De Coronacrisis heeft ons laten zien dat de aarde onmiddellijk beter wordt nu we onze levensstijl noodgedwongen hebben moeten veranderen. In China is de lucht weer opgeklaard, in Venetië is het water helder en wereldwijd sterven nu al minder mensen aan luchtvervuiling. De Coronacrisis heeft ons ook laten zien dat we ons gedrag ingrijpend kunnen aanpassen wanneer omstandigheden daar om vragen. Hele systemen hebben we platgelegd, en dat op wereldschaal! Dat kunnen we dus ook als dat nodig is om de biodiversiteit te herstellen, klimaatverandering tegen te gaan en schone energiebronnen aan te boren. Politici kunnen zich in elk geval niet meer verschuilen achter de aanname dat mensen akelig conservatieve gewoontedieren zijn. Ook dat is goed nieuws!

Laten we, tot slot, vooral luisteren naar onze kinderen, naar hun ideeën en idealen over mogelijkheden voor hun toekomst. Onder aanvoering van Greta Thunberg gaan zij voorop als het gaat om zorg voor de leefomgeving. Wij zijn het verplicht hen te ondersteunen en samen alle zeilen bij te zetten voor een duurzame samenleving waarin we leven in verbinding en balans met de natuur en met elkaar.

Dit verhaal is een ingekorte bewerking van: Aarts, N. (2019). Praten over natuur in het Antropoceen. In: Prinses Irene der Nederlanden (2019). Hoe keren wij het Antropoceen? Radboud Universiteit Nijmegen, Westhofflezing, p. 25-39.